

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

18/2 - Aralık 2025 - E-ISSN-2148-9289

**DOĞU İLLERİMİZİN DÜŞMAN İŞGALİNE KARŞI VERDİĞİ MÜCADELEDE
ERZURUM MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ**

**The Role and Importance of the Erzurum Defense of Rights Society in the Struggle
Against the Enemy Occupation of Our Eastern Provinces**

Hüseyin BULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
Assist. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Education, Department of Basic
Education

e-posta /e-mail: hbulut@erzincan.edu.tr

Orcid: 0000-0001-9158-2883

Atf/©: Bulut, H. (2025). “Doğu İllerimizin Düşman İşgaline Karşı Verdiği Mücadelede Erzurum
Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Rolü ve Önemi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 18,
Sayı 2, ss. 249-261

Citation/©: Bulut, H. (2025). “The Role and Importance of the Erzurum Defense of Rights Society in the
Struggle Against the Enemy Occupation of Our Eastern Provinces”, *Erzincan University Journal of Social
Sciences Institute*, Year 18, Issue 2, pp. 249-261

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-ArticleTypes : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-ReceivedDate : 20.01.2025
Kabul Tarihi-AcceptedDate : 27.10.2025
Sayfa Numarası-PageNumbers: 249-261
Doi : 10.46790/erzisosbil.1623544

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by **Turnitin/Ithenticate/İntihal**

Licenced by CC-BY-NC ile lisanslıdır

DOĞU İLLERİMİZİN DÜŞMAN İŞGALİNE KARŞI VERDİĞİ MÜCADELEDE ERZURUM MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ

The Role and Importance of the Erzurum Defense of Rights Society in the Struggle Against the Enemy Occupation of Our Eastern Provinces

Hüseyin BULUT

Öz:

Osmanlı Devleti son 150 yıl içinde dokuz savaş kaybetmiştir. Ancak hiçbirinde Türk milleti yenilgiyi, 4 yıl süren “1. Dünya savaşındaki kadar acı bir biçimde hissetmemiştir. Bu sebeptir ki, 30 Ekim 1918’ de imzalanan Mondros mütarekesinden halk ve yöneticiler olumlu sonuçlar beklemiş ama istenilen sonucu görememişlerdir. Ayrıca 2 Kasım’ da bizzat sadrazam İzzet Paşa’nın yayımladığı tamime ve padişahın umumi af ilanına rağmen halk ikna edilememiştir. Yetkili makamlar mevcut tabloyu pembe göstermek için yaptıkları uğraşlardan da bir sonuç alamamışlardır. Zaten mütarekeyi izleyen günlerde 7.ve 24. Maddeye dayanarak İngilizlerin Musul’u işgaliyle başlayan tecavüz ve tahakkümler, gerçeklerin gözler önüne serilmesine ve umutların kırılmaya başlamasına sebep olmuştur. Tüm bu süreçler yaşanırken, Asil Türk Milletinin bağımsızlık özlemi iyice artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müdafaa-i Hukuk, Vilayat-ı Şarkiyye, İstiklal, Erzurum.

Abstract:

The Ottoman Empire has lost nine wars in the last 150 years. However, in none of these events did the Turkish nation feel defeat as bitterly as in the four-year-long "World War I For this reason, the people and the authorities expected positive results from the Armistice of Mudros, signed on October 30, 1918, but they did not see the desired results. Moreover, despite the circular issued by Grand Vizier İzzet Pasha himself on November 2nd and the sultan's general amnesty, the people remained unconvinced. The authorities' efforts to portray the current situation in a rosy light have not yielded any results. Indeed, the aggression and oppression that began with the British occupation of Mosul in the days following the armistice, based on Articles 7 and 24, brought the truth to light and shattered hopes. While all these processes were taking place, the longing for independence of the Noble Turkish Nation increased even more.

Keywords: Defense of Rights, Eastern Provinces, Independence, Erzurum.

1. GİRİŞ

Birinci Dünya savaşı boyunca İtilaf Devletleri'nin yapmış oldukları Anadolu'yu taksim planları, Mondros Mütarekesi ve haksız uygulamaları karşısında, birinci derecede tehdit altında olan bölgelerde ise, yerel karakterli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Türk milleti 1912'den itibaren sürekli savaş halinde bulunduğu için yorgun, bitkin ve kaynakları tükenmiş olmasına rağmen mütarekeyi izleyen günlerde “varlığını sürdürmek için gereken iradeye hala sahipti (Tansel 1991: 136). Mondros mütarekesinin her maddesiyle Osmanlı Devleti'ne getirdiği ağır şartların uygulanmaya başlaması, Türk milleti üzerinde mücadele ruhunu geliştirmiştir. İstanbul'daki hükümetin ve hanedanın bu durum karşısında sessiz kalmaları ya da siyasi birtakım manevralarla durumu geçiştirmeye çalışmaları, Türk milletinde “bağımsız bir devlet idaresinin özlemini” duyurmuştur (Baykal 1969: 6).

Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında yerel birtakım cemiyetler kuruldu. Bu cemiyetler ciddi olarak kurtuluş çaresi arayanlar ve çaba gösterenler sayesinde kurulmuştur. Bu cemiyetler her ne kadar çeşitli fikir ve görüşte olmakla beraber, asıl amaçları milli kurtuluş idi. Kurulan cemiyetlerin, bir ihtiyaç ve zorunluluğun sonucu olmaları, ana fikre hizmet edecek mahiyette oluşu, bütün Anadolu'da ve Trakya'da milli İstiklal ve hürriyet mücadelesinin yayıldığı, genel sonucu olduğunu göstermektedir. Milli amaca hizmet edecek şekilde kurulan bu cemiyetlere, genel olarak “Müdafaa-i Hukuk” (hakları savunma) cemiyetleri adı verildi. “Müdafaa-i Hukuk” Türklerin millet olarak, bağımsız bir devlet kurarak yaşama hakkını, Osmanlı hükümetine ve bu hakkı tanımayan 1. Dünya savaşının galip devletlerine karşı fiili bir mücadele etmeyi ifade etmektedir (Taş 1995: 161).

2. MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETLERİ

Türkler, millet olarak haklarını, mütarekenin ilanı ve onu izleyen işgallerle savunmaya başlamışlardır. “Müdafaa-i Hukuk “bir hareketin ifadesi olarak bazı özellikler taşımaktadır.

1-“Müdafaa-i Hukuk” ferdi değil, millidir. Milli hakların korunması için yapılan bir harekettir.

2-“Müdafaa-i Hukuk” fikri kaynağını milliyetçilik fikrinden almaktadır.

3-“Müdafaa-i Hukuk” milli devlet formülünü gerçekleştirmeye çalışan bir akımdır.

4-“Müdafaa-i Hukuk” hareketinin gerçekleştirme vasıtası fertler değil, cemiyetlerdir (Eroğlu 1982:155).

Kurtuluş yolundaki çeşitli fikir ve kanaatlara sahip olanların görüşlerini üç grupta toplayabiliriz.

a- Yabancı himayesi isteyenler (Tansel 1991:139) ki, bunlar İngiliz ve Amerikan himayesini tercih edenler olarak iki gruptur. Bunların düşüncesi Osmanlı ülkesinin çeşitli devletlerarasında paylaşılmasındansa bu ülkeyi bütün olarak bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmaktır (Nutuk 1989: 17).

b- Sadece “ilmi ve fikri savunmalarla” yurdu bölmeye çalışanlara karşı, İstanbul'daki bir kısım aydın, aralık ayı başlarında “Milli kongre adı altında milli birlik cephesi” kurma teşebbüsünde bulunmuşlardır. (Gökbilgin 1959: 17). Milli kongre, 7 Aralık 1918'de amaçlarını kapsayan bir beyanname yayınladı. Ancak vatanın kurtuluşu yolunda adım atan bu aydın zümresinin emekleri bir sonuç vermedi (Tansel 1991:149-150). Ancak milli kongrenin fikri yönden “milli birlik” kavramını belirginleştirmeleri, Türk milli mücadelesinin temel ilkelerinden birisi olmuştur.

c- Mahalli kurtuluş çaresi arayan cemiyetlerden ilki, 1 Aralık 1918'de, Trakya bölgesinin çoğunluğunun Türk olduğunu dünyaya duyurmak, yunan işgaline (gerektiğinde silahla) karşı koymak, Osmanlı hükümetinin gafleti karşısında bölgede bağımsız bir Türk devleti kurmak amacıyla kurulmuş olan “Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye cemiyeti”dir (Taş 1995: 162).

Daha sonraki aylarda da (12 Şubat 1919'da) Merkezi Trabzon olan (Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu) illerini içine alarak Samsun'a kadar uzanan Doğu Karadeniz illerinin (Goloğlu 1968: 17) milli haklarını korumak amacıyla “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti” kurulmuştur (Gökbilgin 1959: 75-76).

2. VİLAYAT-I ŞARKİYYE'NİN KAPSAMI VE BÖLGEDEKİ İLK FAALİYETLERİ

“Vilayat-ı Şarkîye”, Doğu İlleri Ağrı (Beyazıt), Kiğı, Erzincan, Bayburt, Yusufeli dâhil Erzurum, Siirt, Bingöl, Genç, Muş, Şırnak dâhil Bitlis, Tokat, Amasya, Şarkikarahisar ve Pınarbaşı (Aziziye) dâhil

Sivas, Hakkâri dahil Van, Adıyaman, Malatya, Tunceli'yi içine alan Ma'müretil'aziz, Siverek, Mardin, Palu'yu içine alan Diyarbakır vilayet ve livalarının oluşturduğu bölgedir (Kırzioğlu 1993: 4). Mondros mütarekesi ile şark vilayetlerinde bir "Ermenistan teşkili tasavvurlarının ortaya çıkması, bu bölge Türklerini endişeye düşürmüştür. Bu sebeple Meclis-i Mebusanın feshinden önce aralık ayı başında Şark Vilayetlerinin Mebusları toplantılar yaparak sorumlu oldukları bölge halkının menfaatleri için ve Türk milleti adına hareket etmeye karar vermişler ve 7 maddelik bir program kaleme almışlardır. Bu mebuslar kendilerini "Vilayet-i Şarkiye Grubu" olarak tanıtacak, kitap, gazete ve risaleler neşrederek "milli menfaatleri müdafaa" maksadıyla Avrupa'ya heyet göndererek halklarımızın korunmasına çalışmak gibi bir gaye takip edecekti. Bu mebuslar belirledikleri amaç çerçevesinde harekete geçerek grup adına neşriyatı başlatırken (Gökbilgin 1959: 28-29), diğer yandan bölge halkını resmi makamlara protesto mahiyetindeki müracaatları da başlamıştır.¹ Doğu Vilayetleri büyük bir telaş ve kuşku içindedir. Müttetikler, Mütarekenin 7. ve 24. maddelerinden yararlanarak güvenliklerinin tehlikeye düştüğü ya da karışıklık çıkma ihtimali gerekçeleriyle her an buraları işgal edebilirlerdi. Üstelik Ermeni ve Rum komitecileri de Kuzey Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu da asayışı bozucu olaylar yaratarak bu işgale zemin hazırlamaya çalışmaktadırlar (Goloğlu 1968: 9, Karal 1999: 560). Diğer yandan İtilaf Devletleri özellikle İngiltere'nin söz konusu azınlıkların faaliyetlerini destekledikleri görülmektedir. Çünkü bu devletler bu bölgedeki kıpırdanmaların ciddi bir direnişin belirtileri olduğunun farkına varmaya başladıkları gibi, Rusya'nın Ermeni sempatisinden de rahatsız olmaktadır (Tansel 1991: 104-105).

İlk hareket "Elviye-i Salase" (Üç liva) yani Batum, Kars, Ardahan bölgesinde başladı. Buradaki Türk ahali uzun süren Rus işgalinden sonra yeni bir esarete boyun eğmemek üzere "Hürriyet ve İstiklal Mücadelesi" ne girişmişti. Bu mücadele bir bakıma milli mücadelenin önderi vasfını taşımaktadır. 5 Kasım 1918'de merkezi Kars olmak üzere "Kars İslam Şurası" oluştu. 30 Kasım 1918'de Büyük Kars kongresinde 3 Ekim'de kurulan "Ahıska Hükümet-i Muvakkatası" ve 3 Kasım'da kurulan "Aras Türk Hükümeti" teşekküllerinin birleştirilmesiyle "Kars Milli İslam Şurası Hükümeti" kuruldu. 17-18 Ocaktaki 2. bir Kongre ile bu yerel hükümet "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi" adını alarak 18 maddelik küçük fakat sağlam demokratik esaslar üzerine kurulmuş bir anayasayı 131 mebuslu parlamentoda kabul edildi (Gökdemir 1990: 151-152). Ne var ki bu İngilizlerin 13 Nisan 1919'da parlamentoyu basarak 12 mebusu Malta'ya sürmesiyle ülkemizde "ilk müdafaa-i Hukuk Teşkilatı" sayılan bu yerli hükümet son buldu. Buna rağmen "Milli Şura Çetelerimiz" Erzurum'daki Kolordumuzun el altından yardımıyla bölgede Ermenilere karşı mücadeleyi sürdürmüştür (Kırzioğlu 1993: 3-4).

3. VİLAYAT-I ŞARKİYYE MÜDAFAA-İ HUKUK-U MİLLİYE CEMİYETİ İSTANBUL MERKEZ TEŞEKKÜLÜ

Ermenilere şark vilayetlerinden toprak verilmesi söylentileri dolaşmaya başladığında Doğu illerinin tarih, kültür ve idari bakımdan merkezi durumundaki Erzurum'da büyük bir heyecan başlamıştır. Özellikle aydın kesim mütareke şartlarını göz önüne alarak acil olarak bir şeyler yapılması kanaatini taşımaktadır (Kansu 1966:18). Bu amaçla Erzurum mebusu Hoca Raif Efendi İstanbul'a giderek hükümet yetkilileriyle görüşmelerde bulunmuştur. Hoca Raif Efendi İstanbul'dayken, bazı gazetelerin "Ermeni Tehciri" meselesinde Ermenileri suçsuz ve haklı gösterilmesinden rahatsız olmuş, bu durumun yarattığı olumsuz düşünce ve fikirlerin halk üzerindeki etkilerini, yakın arkadaşlarına anlatmıştır (Tansel 1991: 141). Hoca Raif Efendi, Diyarbakırlı Süleyman Nazif'le önce gazete idarehanelerini gezmiş fakat netice alamamışlardır. Hoca Raif Efendi sonraki günlerde Doğu vilayetlerinin İstanbul'daki aydınlarının Diyarbakırlı Süleyman Nazif, eski valilerden Diyarbakır alamamışlardır. Hocakkı, Hicaz eski valisi Mahmud Nedim, mebuslardan Feyzi, Sivaslı Rasim, Sivaslı yedek Subay Abdülmüttalib, Diyarbakır'lı yedek Subay Cavit ve Zülfü Beylerin) katılımlarıyla bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıların sonucunda Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milli Cemiyetinin kurulması kararı alınır. (2 Kasım 1918) (Goloğlu 1968: 13). Başkanlığına da Mahmud Nedim Bey getirilir (Tansel 1991: 141).

Bazı kaynaklarda cemiyetin merkezinin Erzurum olduğu, bazılarında da yanlış olarak "Erzurum Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milli Cemiyeti" adının yazıldığı görülmektedir. Bu yanlışlığının sebebi cemiyetin merkezinden çok Erzurum Şubesinin önemli faaliyetlerde bulunmasındandır. Çünkü kuruluşun üç ay sonra, cemiyet Erzurum'da bir şube açacak ve "Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi" adını alacaktır. Fakat genellikle "Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti" olarak anılacaktır (Goloğlu 1968: 13-14). Hükümetin resmi müsaadesiyle kurulan ve

Divan Yolu'ndaki "Müdafaa-i Milliye Sepet Fabrikasının üstünde küçük bir odada toplanan (Dursunoğlu 1946: 19-20) cemiyetin amacı: Osmanlı Devletine bağlı kalmak üzere, doğu illerindeki bütün halkın dinsel ve siyasal haklarının özgürce gelişimini sağlayacak yasal yollara başvurmak; burada yapılan zulüm ve cinayetlerin sebepleri, yapanlar, yaptırımlarla ilgili tarafsızca soruşturmalar açarak, suçluları cezalandırmak, burada yaşayan Müslüman halkın tarihi ve ulusal haklarını, gerektiğinde uygar toplumlar önünde savunmak; anlaşmazlıkların giderilmesi ve iyi bağların pekiştirilmesine çaba göstermek ve doğu illerinde savaştan doğan yıkım ve yoksulluğun giderilmesi yollarını hükümet nezdinde girişimlerle aramaktadır (Nutuk 1989: 7). Cemiyet müdafaa yolunda iki temel esastan hareket edecektir;

1. Doğu Vilayetleri tarih itibarıyla Türk ve Müslüman memleketidir. Bu bölgede Ermeniler öteden beri küçük bir azınlıktır.
2. Elli yıldan beri Ermeniler, bu bölgede çeşitli öldürmeler ve komitecilikle Müslümanları müdafaa zorunda bırakmışlardır. İlk hareket ve teşebbüs onlardan gelmiştir (Dursunoğlu 1946: 19-21).
3. Bu esaslar çerçevesinde bir idare heyeti oluşturulur. Bu heyet cemiyetin amaçlarını dünyaya ve Anadolu'ya basın yoluyla duyurmak için Fransızca "Le Pays" (Vatan) ve Türkçe "Hadisat" adlı iki gazetenin çıkarılmasına karar verir (Kırzioğlu 1993: 7, Dursunoğlu 1946: 20, Şen 1992: 537). Kurucular 9 Mart 1919'da bir tamim yayınlayarak, "Ermenilerin Doğu illeri üzerinde hak iddia ettikleri ve isteklerini Hristiyan devletlere duyurmak üzere harekete geçtiklerini açıklıyor ve Ermenilerin bu iddiasının reddedilerek bunun dünya efkârı önünde ispat edilmesi için Türk milletinin yardımını" istiyorlardı (Tansel 1991: 142-143). Bu tamim Vilayet-i Şarkıyadaki tüm valilik, mutasarrıflık ve belediyelere gönderilir.
4. Cemiyet tüm gayretlerine rağmen ilk aylarda bölgesinde şubeler kuramamıştır. Diğer yandan, Doğu'da bir Kürt Devleti kurmak amacıyla faaliyet yürüten "Kürdistan Teali Cemiyeti" ile uğraşmak zorunda kalmıştır (Goloğlu 1968: 14). 1919 yılı başlarında cemiyet doğu illerinde şubeler açarak mahalli çalışmalara başlayacaktır. Bu yolda ilk teşebbüsü yapanların başında Erzurumlu Cevat Dursunoğlu Bey bulunmaktadır (Gökbilgin 1959: 73-74). Cevat Dursunoğlu Bey İstanbul'da kurulan cemiyetin üyesi ve katibidir, merkezden "Şube açma salahiyeti" ile Erzurum'a gelir (Kırzioğlu 1993: 14).

4. ERZURUM ŞUBESİNİN AÇILMASI VE FAALİYETLERİ

Cevat Dursunoğlu'nun Erzurum'daki temasları sonucu, 1 Mart 1919'da öğleden sonra Belediye Reisi Zakir Beğ başkanlığında, Belediye'de mahalle muhtarları ve şehrin ileri gelenlerinin katıldığı bir toplantı yapılır. Bu toplantıda 12 kişilik bir komisyon seçilir. Ateşli konuşmalardan sonra o gün şubenin açılması karara bağlanır (Dursunoğlu 1946: 29-30, Şen, 1992: 539). Ertesi gün vilayete gereken dilekçe verilir ve bu dilekçeye cemiyetin nizamnamesinin bir örneği eklenir. Vilayet formalitesinin bitmesi beklenmeden cemiyet 6 Mart 1919'da Esat Paşa mahallesinde Hanım Hamamı yanında eski mahalle mektebi olan "Asar-i Terakki" binasında ilk toplantısını yapar (Goloğlu 1968: 21). Toplantıda Reisliğe Hacı Fehim Efendi, muhasipliğe Süleyman Necati Bey, kâtipliğe Cevat Dursunoğlu Beyler seçilirler (Dursunoğlu 1946: 33-34, Kırzioğlu 1993: 14, Şen, 1992: 539).

Bu geçici heyet ilk olarak İstanbul Merkez Nizamnamesinin 2. Maddesinde tespit edilen amaca göre bir beyanname yazarak tüm Doğu illerine yaymaya çalışırlar. Bu beyannamede; merkezin amacı doğrultusunda Doğu illerinde Ermenilerin hak iddialarının nüfus, kültür, tarih ve coğrafya bakımından reddedilerek, Doğu'da Ermeni propagandasının hilafına zulüm görenlerin Türkler olduğunu, Wilson prensiplerine dayanarak bu gerçeklerin ispatı için tüm doğu illerindeki yurttaşların yardımı istenmiştir (Dursunoğlu 1946: 34).

Cemiyet, Erzurum'un Rus işgalinden kurtuluşunun 1. Yıldönümü olan 11 Mart'ta bir tören hazırlayarak, şehirdeki okulların katılımıyla, ana caddeler dolaşıldıktan sonra, bir yıl önce içlerinde binlerce Türkün diri diri yakıldığı binalar ziyaret edilir ve nutuklar okunur. Yine o tarihte şehirde bulunan şehzade Abdülhalim Efendi'nin kaldığı evin önünde bir gösteri yapılarak, şehzadeye Erzurum halkının o günkü acıları anlatılır. Bu vatansever halkın, padişahın etrafında ölünceye kadar, Türk varlığını ve saltanatın haklarını savunmaya azimle karar verdiğini, bu kararın sultana bildirilmesi (Kırzioğlu 1993: 14-15) için şehzadenin yardımı istenir. Yine bu amaçla, birkaç gün sonra İstanbul'a dönecek olan Şehzadeye Cemiyet tarafından hazırlanan bir muhtıra sunulur. Fakat şehzadenin ilgisiz hatta korkakça tutumu karşısında heyet hayal kırıklığına uğrayacaktır. Artık Erzurum halkı ve cemiyet, İstanbul'daki hükümet

den olduğu gibi hanedandan da bir şey beklenemeyeceğini anlamıştır (Dursunoğlu 1946: 36). Bundan sonra cemiyet Türk milleti adına, milletten güç alarak davasına devam edecektir. Bu süre içerisinde müdafaa-i hukuk cemiyeti mahalli teşkilatlanmalara giderken düşündüğü faaliyetleri tam olarak gerçekleştirememektedir. Çünkü üyelerden bazıları yaşları ve konumları itibarıyla her adımı ihtiyatla atmakta, genç üyelerin çabaları da tek başına netice vermemektedir. Cemiyeti kuvvetlendirmek, mücadele ettiği dava yolunda kesin neticelere ulaştıracak biçimde faal hale getirmek gerekmektedir. Bu amaçla yapılan çalışmalar sonucu yeni bir idare teşkil edilir.

Cemiyetin yenilenen heyeti göreve başladıktan sonra üyelerden Süleyman Necati'nin sahibi olduğu Albayrak Gazetesiⁱⁱ (Öztoprak 1981: 9). İlk sayfasında, başlığın altında “Vilayat-ı Şarkıyye Ermenistan olamaz” cümlesini her sayıda tekrarlayarak cemiyetin resmi propaganda organı haline getirilmiştir (Kırzioğlu 1993: 17). Yeni idare heyetinin kurulması ile cemiyet mütecanis (tek çeşit, aynı fikri ve fiili paylaşan) bir heyet halini gelmesi, geniş ailelere ve iş gruplarına mensup kişilerin heyete girmesiyle halk kazanılmış, aydınlarda iş ve fikir birliği oluşmuş ve günden güne kuvvet kazanan, milli birliği koruma fikri yaygınlaşmaya başlamıştır. Albayrak gazetesinin cemiyetin resmi yayın organı olmasıyla da basında ses bulmuştur (Dursunoğlu 1946: 39-40).

Diğer yandan milli mücadelenin “ayaklanma” hareketi bütün Anadolu’ya yayılırken, İzmir’in işgali ve yunan tecavüz hareketinin Anadolu içlerine sokulma tehlikesi üzerine Padişah, ülkenin genel durumu hakkında bir karar almak üzere Şura-ı Saltanat (Meclis-i Ali) toplanmasını emretmiştir (Gökbilgin 1959: 91). Padişah, iradesiyle 26 Mayıs 1919’da Yıldız sarayındaki toplantıya katılanlar arasında bakanlar kurulu, Devlet ileri gelenleri ile Danıştay, Sayıştay, Temyiz mahkeme Başkanları, Din büyükleri, profesörler, basın ve siyasi dernek temsilcileri ve parti delegeleri vardır. Toplantıda Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetini Süleyman Nazif Bey temsil etmiş ve Doğu illerinin durumunu anlatarak, Ermeni tehciri ve zulmü konusunu gündeme getirmiştir. Gerçeğin Avrupa’dan gelecek bir heyet tarafından araştırılmasına razı olacaklarını bildirmiştir (Goloğlu 1968: 45-47). Farklı fikirlerin tartışıldığı bu toplantıda önemli iki karar alınmıştır.

Birincisi “Şura-yı Milli Teşkili”, ikincisi ise hükümetin sulh konferansı nezdinde Türkün hak ve menfaatlerini savunmadır. Saltanat Şurası belli bir sonuca ulaşamadan dağılmıştır. Toplantıda belirginleşen bu iki fıkirden ilki süruncemede kalırken, ikincisinin gerçekleşmesi ise şüphesiz İstanbul’da yapılan protesto mitingleri ve İzmir’in işgalinin Türk milleti üzerinde uyandırdığı geniş ve derin tepkiye dayanmaktaydı (Gökbilgin 1959: 119).

Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi bir yandan Kars’ın Ermeniler tarafından işgali, diğer yandan işgal hareketlerinin genişlemesi üzerine şehir de durumun gittikçe gerginleştiğini görerek, halkla toplantılar yaparlar. Toplantılar sonunda Cemiyete şu görevlerde yüklenmiştir:

1. Merkezdeki aydınları daha faal kılabilmek için bir “heyet-i faale” meydana getirmek,
2. Teşkilatı bütün livalara, kazalara hatta köylere kadar götürmek,
3. Vilayet sınırlarından taşarak bütün Şark vilayetlerini bir fikir etrafında toplamak,
4. Bu faaliyetlerin içerisine orduyu da iştirak ettirmek (Dursunoğlu 1946: 51-52).

Bu amaçlara ulaşabilmek için yeni bir nizamname yapmak gerekiyordu. İdare heyeti günlerce uğraşarak 12 maddelik yeni bir nizamname meydana getirdi (Şen 1992: 556). Bu yeni nizamname ile Erzurum Şubesi İstanbul’daki merkezin amaçlarının çok üstüne çıkmıştır. Merkezin gayesi Türk haklarını açıklayarak, ispatlamak, bu suretle Ermeni iddialarını çürütmek ve barış konferansına tesir etmektir. Fakat Erzurum şubesi bu yeni teşkilat nizamnamesi ile “silahlı müdafaa” ya doğru gitmektedir. Yine bu nizamnamede ilk kez “Erzurum vilayet kongresi” ve “Vilayat-ı Şarkıyye kongresi” fikri ortaya atılmıştır. Bu iki karar artık işin sistemli bir şekilde silahlı müdafaaya gittiğinin bir göstergesidir.

Bu kararlar alınırken birçok tartışmalar olmuştur. Fakat Ermenilerin sınıra dayanması ve süratle genişleyen işgaller, mahalli hareketlerle savunma zamanının geçtiğini göstermektedir. Yarı ikna, yarı emri-vakillerle kongreye davet kararı alınarak bu karar, Tophanelioğlu çeşmesi önünde yapılan bir mitingle halka duyurulur. (30 Mayıs 1919) (Kırzioğlu 1993: 27-28).

Bu toplantıların bir diğer konusu da “milli gücü kuvvetlendirmek için milli birliğe gitmenin gereğidir. Bu fikirde birleşen üyeler, bir karar alarak Doğu Vilayetleri ve Trabzon’daki “Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti” ne gerekli telgrafları çekerler (Dursunoğlu 1946:52-53). Trabzon

Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Doğu Vilayetleri ve özellikle Erzurum'da gelişen milli mücadele hareketini dikkatle izlemekte ve ilişki kurmanın yollarını aramaktaydı. Zira Trabzon ve havalisi de Rum-Pontus meselesiyle uğraşmaktadır. Telgrafın geldiği 30 Mayıs'ta 2. Kongresini akdetmekte olan cemiyet, bu kongrede Doğu illeri ile tarih, din ve soy birliği olan Trabzonluların Erzurum şubesi ile iş birliği yapması kararını almış ve bu yoldaki dileğin şubeye ulaştırılması için bir telgraf çekilmişti (Goloğlu 1968:53). Büyük bir tesadüf eseri iki cemiyette aynı gün birbirinden habersiz aynı dileklerle birbirlerine telgraf çekmişlerdi (Dursunoğlu 1946:53).

5. CEMİYETİN ORDUNUN DESTEĞİNİ ALMA ÇABALARI

Cemiyet teşkilatı ne kadar kuvvetlenirse kuvvetlensin ordunun desteği olmadan başarıya ulaşamazdı. Bunun bilincinde olan müdafaa-i hukuk ilk zamanlardan beri ordu ile temas kurmanın çarelerini aramaktadır. Ordu mensupları durumu görmekte, bölgede bir Ermenistan teşkilinin nasıl bir afet olacağını bilmekte ve dolayısıyla müdafaa fikrini sempati ile karşılamaktadırlar. Ancak mütareke şartları bu bölgelerin işgali için her türlü bahaneye açık kapı bıraktığından kumanda mevkiinde olanlar ortaya çıkmak istememektedirler. Eski Ordu komutanı Yakub Şevki Paşa da milli bir hareketin başlamasını istemektedir. Fakat 9. Ordu kaldırıldığından, Paşa İstanbul'a dönmek için yapılan teklifi rahatsızlığı dolayısıyla kabul etmemiştir. Buna rağmen ordu içinde birçok subaylar müdafaa-i hukukla temaslarını kesmeyerek, ordu içinde müdafaa-i Hukuk propagandası yapıyorlardı (Dursunoğlu 1946: 41). Durum, Kazım Karabekir Paşa'nın (15. Kolordu) Erzurum'a gelişine kadar sürecektir. (Şenl 1992: 547). İlk dönemlerde cemiyetle Kolordu arasındaki irtibatı sağlamak için cemiyet tarafından Süleyman Necati Bey görevlendirilmiştir (Bayur 1969: 213, Şen 1992: 548). Karabekir Paşa, şehre gelir gelmez, Cemiyetin Erzurum Şubesi idarecilerini çağırarak, onlara ne pahasına olursa olsun askeri birliklerin Erzurum'u terk etmeyerek, son nefere kadar çarpışacakları, halkın herhangi bir saldırı durumunda başka yere göç etmeyerek ordu ile iş birliği yapmalarını söylemesi cemiyet için bir ümit ışığı olacaktır (Goloğlu 1968: 51-52).

25 Mayıs'ta, Havza'da bulunan 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan, 15. Kolordu kumandanı Karabekir Paşa'ya bir şifreli telgraf gelir (Karabekir 1969: 45). Mustafa Kemal bu şifrede, Erzurum Müdafaa-i hukukun genel durumunu ve idare heyetinin hüviyetlerini sorduktan sonra cemiyetin desteklenmesini rica etmektedir (Dursunoğlu 1946: 61-62). Bu olay müdafaa-i hukuk için yepyeni bir fırsattır. Cemiyet ordunun açıktan açığa desteğini sağladığı gibi, özellikle Mustafa Kemal gibi İstanbul ve tüm Anadolu'da adı bilinen kuvvetli bir şahsiyetin dikkatini çekiyordu.

6. ERZURUM VİLAYET KONGRESİ

Kararlaştırılan Vilayet Kongresi 17 Haziran 1919'da Reis Raif Efendi'nin bir konuşmasıyla açılır ve üzerinde titizlikle çalışılarak hazırlanan genel bir rapor kâtip Cevat Dursunoğlu tarafından okunur. Bu genel rapordan başka, 18 sayfalık gizli bir rapor daha kongreye sunulur. Gizli raporda, Ermeni propagandası ve buna bağlı olarak ortaya çıkarılmak istenen Kürt muhtariyeti işinin özü incelenmiş ve cevaplandırılmıştır. Bu raporda dikkate değer iki fikir ortaya çıkmaktadır:

- 1- Her ne pahasına olursa olsun” Camia-yı Osmaniye'den ayrılmamak, vatanın birliğine halel vermemek,
 - 2- İstanbul Hükümeti kuralları terk etse bile bu vilayetlerdeki Müslüman halkın, son ferdi ölünceye kadar vatan topraklarını müdafaa etmek,
- Beş gün devam eden kongre sonunda alınan kararların esasları şunlardır:

- a- Dilekte olduğu gibi işte de birliği sağlamak,
- b- Osmanlı camiasından ayrılmamak için her türlü ihtimali göz önüne alarak, bu yolda hiçbir fedakarlıktan kaçınılmayacaktır.
- c- Her ne suretle olursa olsun, memleket bir Ermeni saldırısına uğrarsa, bunu şiddetle karşılamak ve milli varlığımızı son ferdine kadar ölümüne savunmak,
- d- Bunun için toprak üzerinde milli varlığı silen herhangi bir hicret fikrini kesin olarak zihinlerden çıkarmak,
- e- Bu işleri başarabilmek için her şeyden ziyade orduya güvenmekle beraber, “Bekçi Teşkilatı” adı altında halkı, hususiyle köylüyü silahlandırmak bu teşkilat için gizli bir talimatname yazılarak ilgililere (görev alacaklara) verilmiştir.

Vilayet kongresine sunulan raporlar ve kongre sonucu alınan kararlar incelendiğinde iki mesele üzerinde ısrarla durulmaktadır. İlki “Ermeni saldırıları karşısında memleketi ölünceye kadar savunmak” ikincisi de son milli sınırlarına ulaşmış olan Türk milleti için, bir karış yerin savunulmamasının, milletin bağımsızlığının sonu olacağına inanılmaktaydı. Bu ısrar, “Misak-ı Milli” ye esas olan bu fikrin idrakinin bir ifadesiydi (Dursunoğlu 1946: 64-69).

Bu tarihlerde yine Mondros Mütarekesinin tatbikatı olarak yabancı heyetlerinin bu bölgelerde incelemeler yapmalarının (İngiliz Rawlinsan, Amerikalı S.G Harbard) ve müdafaa-i hukuk mensuplarıyla görüşmelerinin Türk haklarını duyurma ve açıklama bakımından müsbet tesirleri olmuştur (Baykal 1969: 19, Kinross 1972: 276, Şen 1992: 538).

7. ERZURUM’DA YAPILACAK GENEL KONGRENİN HAZIRLIKLARI

Erzurum’da yapılması kararlaştırılan Şark Vilayetleri Kongresi hazırlıkları bitmiştir. Katılacak delegelerin bir kısmının Erzurum’a ulaşamaması ve M. Kemal Paşa’nın da henüz gelmemesi 10 Temmuz’da yapılması gereken kongrenin gecikmesine sebep olur. Nihayet 3 Temmuz’da Erzurum’a gelen Mustafa Kemal’inde katıldığı bir toplantıda vilayet kongresinde tespit edilen esasların büyük kongrede nasıl müdafaa edileceği ve yapılacak konuşmalar kararlaştırılır (Dursunoğlu 1946: 97).

9 Temmuz’da Mustafa Kemal bir millet ferdi gibi çalışmak için bütün rütbe ve memuriyetlerinden istifa edecektir. Artık millet müdafaasını temsil eden müdafaa-i hukukun başına geçmesi gerekecektir. Bir sonraki toplantıda açılış günü olarak 23 Temmuz kesin tarih olarak belirlenir ve vilayetlere bildirilir (Tansel 1991: 41-44).

Şark Vilayetleri kongresi 14 gün sürmüş, bir nizamname ve bir beyanname yayınlanmış, kongre her zaman toplanamayacağından onun yetkilerini kullanacak, 9 kişilik bir temsil heyeti de seçilmiştir (Gökbilgin 1959: 168). Erzurum Kongresi Müdafaa-i Hukuk davalarını bir karara bağlamak ve bir temsil heyeti vücuda getirmekle vazifesini yapmıştır. Doğu Anadolu’nun kaderini görüşmek üzere toplanan Erzurum Kongresi memleketin bütününe ilgilendiren meseleler hakkında karar alarak milli mücadelenin esas programını hazırlanmıştır.

Kongre temsil ettiği veya getirdiği fikir ve prensiplerle, sağladığı yetkiler bakımından Milli Müdafaanın tarihi bir hareket noktasıdır. Kongreyle vatanın sınırları belirlenerek vatanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı ilan edilmekle emperyalistlere ata yurdunun parçalanamayacağı anlatılmak istenmiş ve tüm dünyaya ilan edilmiştir. Kongre kendisinden sonraki bütün mücadele safhalarının gelişmesinde hiçbir çelişmeye düşmeksizin müttemadi bir tekamülün öncüsü olmuş (Eroğlu 1982: 190), dolayısıyla tarih bu kongreyi çok az görülebilen büyük bir eser olarak kaydetmiştir (Atatürk Nutuk 1989: 91). Erzurum Şark Vilayetleri kongresinin toplanmasında ortaklaşa hareket eden “Vilayet-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve diğer tüm Müdafaa-i Hukuk teşekkülleri”, Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” çatısı altında birleşmişlerdir. Bu yeni cemiyet, Heyet-i Temsiliyeyle birlikte tüzüğünü vilayet makamına sunmuş, bu suretle varlığını yasallaştırarak, gelecekte kurulması kesinleşen milli idare görevini de yüklenmiştir (Akbulut 1989: 51).

8. SONUÇ

Bilindiği gibi XX. yüzyıl modern toplum hayatında, özellikle kamuoyunun sesi-soluğu olması bakımından derneklerin-cemiyetlerin yani günümüzün tabiriyle sivil toplum örgütlerinin çok büyük bir vazifesi vardır. Dönemin koşulları göz önüne alındığında milletin istiklal mücadelesini ve vatanın kurtuluşunu, Anadolu insanının bu tür sivil teşkilatlanması sağlayabilirdi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti’nin yaşadığı işgaller ve siyasi baskılar karşısında halkın ve aydınların bir araya gelerek milli bağımsızlık mücadelesini başlatmak amacıyla oluşturdukları yerel direniş örgütleridir. Bu cemiyetler, Osmanlı hükümetinin pasif kalması nedeniyle halkın kendi haklarını savunma gerekliliğini hissetmesiyle ortaya çıkmıştır. Müdafaa-i Hukuk hareketi, Türk milletinin bağımsız yaşama hakkını savunmak ve milli bir devlet kurma hedefine ulaşmak için örgütlenmiş, zamanla Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde milli mücadeleye dönüşmüştür.

Mondros Mütarekesinin adaletsiz maddelerine karşı teşkilatlanan Vilayet-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin tabii merkezi olan Erzurum’da faaliyete geçmesi Türk milletinin ve Türk vatanının bölünmesine karşı direnmesinin en önemli örneklerinden biridir. Bölgesel kurtuluşu amaç edindiği halde tüm vatanı kapsayan bir mücadelenin temeli bu cemiyetin uğraşlarıyla Erzurum’da atılmıştır. Böylece

birlik halinde vatanı savunma fikri memlekette yayılmaya başlamış, ordu ve millet İstanbul hükümetinin gafletine karşı aldığı cesur kararlarla ve kamuoyunda yarattığı yankılarla amacına ulaşmıştır. Tarihi şanlı zaferlerle, büyük mücadelelerle dolu olan Türk milletinin en karanlık ve umutsuz günlerinden parlak ve hür bir geleceğe doğru yürüyüşünü takip etmek, yeni görev ve güçlüklerle karşı karşıya kaldığında bundan bir sonuç ve ibret dersi çıkarmak bugünün ve yarının Türk nesillerinin birinci ve temel vazifesi olmalıdır.

100 yıl sonra “*tarihi empati*” yaparak o günkü milli ruhu, heyecanı, kaygıyı, sıkıntıları; acele ve hızlı kurtuluş çareleri arama teşebbüsleri, faaliyetleri, azmi ve iradeyi anlamamız; bugünü anlamak ve geleceğin kıymetini bilmek, vefa ve saygı göstermek, korumak, sakınmak gelecekte de bu asil ve korkusuz mücadelenin dayandığı “*Kuva-yı milliyeyi amel, irade-i milliyeyi hâkim kılmak*” esassından kaynaklandığını asla unutmayacağız.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AKBULUT, D. (1989). “Erzurum Kongresinin Son Günü” C.I, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi. Erzurum.
- AKBULUT, D. (1991). *Albayrak Olayı*, Temel Yayınları, Erzurum.
- ATATÜRK, M. K. (1989), *Nutuk*, C.I, T.T.K., Ankara
- BAYKAL, B. S. (1969). *Erzurum kongresi ile ilgili belgeler*. Ankara.
- BAYUR, Y. H. (1969), Atatürk’ün Hayatı ve Eserleri, Ankara.
- DURSUNOĞLU, C. (1946). Milli Mücadele’de Erzurum. Ankara.
- EROĞLU, H. (1982). *Türk İnkılap Tarihi*. M.E.B, İstanbul.
- GOLOĞLU, M. (1968). *Erzurum Kongresi*. Ankara.
- GÖKBİLGİN, T. (1959). *Milli Mücadele Başlarken*. T.T.K, Ankara.
- GÖKDEMİR, A. E. (1990). “*Milli Mücadele’de Elviye-i Salase*” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 19, Ankara.
- HADİSAT 4, Kanuni Evvel 1334.
- ŞEN, İ. (2000). “Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin Kuruluşu ve Atatürk’ün Cemiyete Katkıları” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:16, Sayı: 47 Ankara.
- KANSU, M. M. (1966). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, Ankara.
- KARAL, E. Z. (1999). Osmanlı Tarihi C.IX.TTK Basım Evi, Ankara.
- KARABEKİR, K. (1969). İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, F. (1993). *Bütünüyle Erzurum Kongresi*. Ankara.
- KİNROSS Lord (1972). Atatürk, İstanbul.
- ÖZTOPRAK, İ. (1981). Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Ankara
- TANSEL, S. (1991). “*Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*” M.E.B, C. I-II, İstanbul.
- TAŞ, N. F. (1995). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. C. I, İstanbul.

EXTENDED SUMMARY

The aftermath of World War I marked one of the most turbulent and decisive periods in Ottoman and Turkish history. The disintegration of the Ottoman Empire, combined with the severe conditions imposed by the Armistice of Mudros in October 1918, created an environment of despair, uncertainty, and foreign occupation. While the Ottoman state apparatus remained largely passive, segments of the Turkish population began organizing themselves into local resistance movements known collectively as the *Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri* (Associations for the Defense of Rights). These associations became the primary instruments for expressing national will, mobilizing society, and laying the foundations for the Turkish War of Independence. At its core, the *Müdafaa-i Hukuk* movement represented a collective rather than individual effort. It was national in scope, rooted in the ideals of self-determination and nationalism, and explicitly aimed at securing the creation of a sovereign Turkish state. The associations emerged as a reaction to both Allied occupation and the Ottoman government's inaction, and they quickly spread throughout Anatolia and Thrace. Despite differences in their specific goals or ideological leanings, their unifying purpose was to ensure national survival against partition plans devised by the Allied powers. The postwar context produced different visions of salvation among the Ottoman elites and wider society. Some advocated for foreign protection, especially British or American mandates, arguing that such arrangements were preferable to outright partition by multiple foreign powers. Others sought salvation through intellectual and rhetorical appeals, exemplified by initiatives such as the "Milli Kongre" (National Congress) established in Istanbul in late 1918. However, these intellectual movements achieved limited practical results, though they contributed to shaping the idea of "national unity." The third and most decisive group pursued concrete, localized initiatives to safeguard their homelands. Among the earliest of these was the *Trakya-Paşaeli Defense Society*, created in December 1918 to resist Greek expansion, and the *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti* established in early 1919 to defend the eastern Black Sea region from threats of occupation and partition. The situation in Eastern Anatolia (Vilayat-ı Şarkıyye) was especially alarming. The Allied powers, bolstered by Armenian and Greek nationalist claims, considered establishing an independent Armenia in these provinces. This possibility alarmed local populations, who had already suffered from decades of conflict, massacres, and Russian occupation. In response, local representatives, intellectuals, and notables began organizing under the name *Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*. Initially founded in Istanbul in November 1918, the society soon expanded into Erzurum, which became its most active center due to its symbolic and strategic significance.

The Erzurum branch of the society emerged in March 1919, spearheaded by figures such as Cevat Dursunoğlu and supported by the city's notables. Its activities included organizing public demonstrations, publishing newspapers such as *Albayrak*, and circulating proclamations rejecting Armenian territorial claims. The society emphasized two main principles: that Eastern Anatolia was historically and demographically a Turkish-Muslim land, and that Armenian revolutionary violence had forced Turks into defensive action for decades. By broadcasting these views, the society sought to influence both domestic opinion and the international community.

The Erzurum branch went beyond the limited objectives of its Istanbul headquarters. Whereas the central organization aimed primarily at propaganda and legal defense of rights, the Erzurum branch began preparing for armed resistance. Its leaders proposed convening regional congresses to coordinate collective action, including the eventual Erzurum Congress of July 1919. The society also worked diligently to expand its grassroots network into towns and villages and to secure the support of the Ottoman army, recognizing that military cooperation was indispensable. Officers such as Kazım Karabekir of the 15th Corps provided crucial backing, assuring the population that the army would resist evacuation orders and defend the region alongside local militias. The Erzurum Congress marked the culmination of these efforts. Convened in July 1919, it lasted two weeks and gathered representatives from across Eastern Anatolia. The congress adopted both a declaration and a charter, affirming the indivisibility of the Ottoman lands inhabited by Turks, rejecting any partition or establishment of an Armenian state, and proclaiming the readiness of the people to resist occupation by force if necessary. Notably, the congress institutionalized the resistance by electing a nine-member Representative Committee (*Heyet-i Temsiliye*), which later evolved into a proto-government for the National Struggle. The congress thus transformed local defense initiatives into a coherent national program, anticipating the principles of the *Misak-ı Milli* (National Pact). The presence and eventual leadership of Mustafa Kemal Pasha gave the movement a decisive turn. Having resigned from his official posts to act as an independent national leader, Mustafa Kemal participated in the Erzurum Congress and assumed a central role in articulating its decisions. By aligning himself with the *Müdafaa-i Hukuk* associations, he transformed them into vehicles for a unified national resistance that extended far beyond regional concerns.

The Erzurum Congress, followed shortly by the Sivas Congress, became milestones in the Turkish National Movement, linking local societies into a national framework that would guide the War of Independence. Ultimately, the *Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri* illustrated the power of civil society in times of crisis. They were grassroots organizations born out of necessity, representing the will of a population determined to survive amidst disintegration. Their evolution from local committees into national political instruments demonstrates how societal

initiative filled the vacuum left by a paralyzed state apparatus. In Eastern Anatolia, particularly through the Erzurum branch, these associations not only countered external threats but also fostered the unity, discipline, and determination required for eventual victory. In conclusion, the formation and development of the *Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* and its Erzurum branch highlight the broader significance of civil resistance in shaping modern Turkish identity. They reveal how communities facing existential threats mobilized resources, forged alliances with the army, and articulated principles of national sovereignty that would culminate in the establishment of the Republic of Turkey. A century later, understanding their sacrifices and resilience offers both historical empathy and lessons for the preservation of independence, unity, and civic responsibility in the modern era.

SONNOTLAR

- ⁱ Malatya halkının Şubat sonlarında 32 imza ile Hariciye Nezaretine çektikleri ve “Ermenilerin Avrupa’da haklı çıkmak için gösterdikleri çabaların bilindiği ve bu konuda adaletin yerine getirecek makamlara seslerini duyurmak istediklerini” içeren telgraf bu nevidendir. Bkz. (Gökbilgin 1959: 30).
- ⁱⁱ Albayrak gazetesinin kuruluşuna dair, 25 Aralık 1918’de 7 maddelik bir mukavelenamenin 1. maddesi : Erzurum’da “Türk Basımevi” şirketi namıyla ittihatçı Filibeli, sonra 1.dönem Ardahan mebusu Hilmi Bey, Cafer (Erçıkan), Dr. Fuad Sabit Ağaçoğlu), Nalbantoğullarından emekli yzb. İsmail Hakkı (Receboğlu), ve Kığılı (Hafızoğullarından, Galiboğlu) Süleyman Necati Beyler arasında 600 lira sermayeli, 15 sene süreli bir şirket kurulmuştur. Yayın hayatına bir süre ara verdiği anlaşılan gazete, 5 Mart 1919’dan itibaren yeniden çıkarılmaya başlamış ve milli müdafaa fikrini yaymaya çalışmıştır. Mart 1921’de yayını sona ermiştir. Doğu Anadolu’da bölgesinin en etki yayın organı olan Albayrak, haftalık bir gazetedir. (Kırzioğlu 1993: 17).